

Emlékezés Hoffmann Pálra (1830-1907), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjára

Remembering Pál Hoffmann (1830-1907), Full Member of the Hungarian Academy of Sciences

Hoffmann Pál, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja 1830. február 25-én született Nagymartonban (Sopron vármegye). 1907. június 28-án hunyt el Sopronban. A Magyar Tudományos Akadémia Hoffmann Pált 1863. január 13-án levelező tagjának, 1890. május 8-án pedig rendes tagjának választotta. Levelező taggá történő megválasztását követően székfoglaló előadását a Magyar Tudományos Akadémián „A jog lénye. Bevezetés a jogtudományba” címmel 1863. október 12-én tartotta meg. Az MTA rendes tagjává történő megválasztását követően 1892. április 4-én „A birtoki jogtan kétségei” címmel tartott székfoglaló előadást. Mindkét székfoglaló előadása nyomtatásban is megjelent.

Hoffmann Pál édesapja Hoffmann Pál, édesanyja Hofer Anna volt. A középiskolát és a bölcsészeti tanfolyamot Győrben, Sopronban és Szombathelyen végezte. Jogi tanulmányokat Pozsonyban és Bécsben folytatott. Bírói gyakorlatot három éven át folytatott. 1860-ban a Pesti Királyi Tudományegyetem jogi karán szerzett magántanári képesítést (Habilitation). Három féléven át a Pesti Egyetemen magántanárként (Privatdozent) oktatott. 1862 és 1864 között a kassai, 1864-től két éven át, 1866-ig a pozsonyi királyi jogakadémián a római és egyházi jog mint nyilvános rendes tanár oktatott.

Hoffmann Pált 1865-ben a Pesti Királyi Tudományegyetemen a római jog nyilvános tanárává nevezték ki. Ebben a minőségben működött 1893 júliusáig, amikor is egészségi állapotára tekintettel nyugdíjazását kérte.

Az 1877-1878. évi tanévben a budapesti tudományegyetem rektori tisztét töltötte be. 1868-tól fogva, szabadelvű párti képviselőként, a nagymartoni választókerület háromszor, Budapest VII. kerülete 1878-tól fogva kétszer választotta meg országgyűlési képviselőjévé.

Hoffmann Pál tudományos munkássága nemzetközi elismerésének jele volt az, hogy a párizsi Société de Législation Comparée 1876-ban tagjának választotta. Hazai szakmai elismertségének jelének tekinthető az, hogy 1873-ban a negyedik magyar jogászyűlés elnöki teendőit látta el választás alapján.

Az első arra vonatkozó kísérlet, hogy a hallgatók az eredeti, a forrásszövegekkel adekvát római joggal ismerkedjenek meg, Hoffmann Páltól származik. Hoffmann Pálnak ez az oktatásban és tudományos munkásságában egyaránt tükröződő „történeti” szemlélete kiemelkedő, úttörő jelentőségű a római jog és magánjog hazai művelése szempontjából.

A római jogot kizárólag dogmatikai alapon magyarázó osztrák mintát követő hazai római jogi tankönyvirodalomra Hoffmann Pál fellépéséig a Történeti Jogi Iskola újszerű szemlélete nem képes hatást gyakorolni. A reformkorban és a neoabszolútizmus éveiben az Osztrák Polgári Törvénykönyv (OPTK – ABGB) dogmatikája, melynek ideológiai alapja a Christian Wolff – Martini-féle természetjog (ius naturale vagy ius naturae), egyedül meghatározó eleme még a római jog tanításának és tudományos művelésének is.

Hoffmann Pál Történeti Jogi Iskolához tartozásának fontos dokumentuma „A jog lényé” című, fentebb már említett, 1863-ban elhangzott akadémiai székfoglaló előadása. A munka nyílt színvállás a még differenciálatlan Történeti Jogi Iskola Savigny és Puchta nevével fémjelzett koncepciója mellett. Az észjogi irányzat általános és általában megalapozott kritikáját tartalmazó székfoglaló értekezés érdeme, hogy a jog és az államtudományok teológiától és filozófiától való lényeges különbözőségére utalva a jognak emberek – életviszonyok – által történő alakíthatóságára mutat rá. A jog „kútforrásával”, azaz keletkezésével foglalkozó részben megállapítja, hogy a jog csak mint *ius positivum* (tételes jog) létezhet. A rómaiak által szerinte szinonimáknak tekintett *ius naturale* és *ius gentium* fogalompárat hozza fel példaként arra, hogy meghatározott jogeszmék, ideák nem létezhetnek konkrét jogrendhez való kapcsolódás nélkül. Erről az elvi alapról kiindulva tulajdonít kizárólagos jelentőséget, szerepet a nemzeti tényezőknek („nemzeti közszellem”, „genius”) a jogfejlődésben. Az egyébként „kettős életet” élő jog (ti. a jogviszonyokban „megtestesült” és a „nemzet köztudatában mint eszme”) forrásai a szokásjog, a törvény és a jogtudomány. A szokásjog szerepének kiemelése és a jogtudományra, mint jogforrásra utalás – amely a népet reprezentáló jogtudósok révén jut kifejezésre – egyértelműen Savigny tételének követése. A törvény szerepének hangsúlyozása a jogforrások triászán belül mindenképpen pozitívum és előrevetíti a kodifikáció egyfajta ideológiai és jogpolitikai megalapozását. Az értekezés konkrét módon is tartalmaz bírálatot az Osztrák Polgári Törvénykönyv vonatkozásában. Kritizálja ugyanis a jog rendszerének az alanyi jogokra történő felépítését. A munka komoly érvekkel alátámasztott cáfolata az ebben a korban már valóban idejétmúlt észjogi irányzatnak.

Hoffmann Pál csatlakozása a Történeti Jogi Iskolához nem csupán a jogra, illetve a jog keletkezésére vonatkozó szemléletében mutatható ki. Különösen szembeeső a Történeti Jogi Iskolához való feltétlen ragaszkodása a birtokra vonatkozó nézeteiben. Savigny birtoktanának helyessége mellett száll síkra 1892-ben megjelent értekezésében. Hoffmann Pál általában ignorálja Jhering birtokelméletét.

Hoffmann Pál nem marad hűtlen a Történeti Jogi Iskolához akkor sem, amikor Horvát Boldizsár (1822-1898) igazságügyi miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia levelező és tiszteleti tagja megbízza az 1871-ben közzétett Általános Magánjogi Törvénykönyv általános részének kidolgozásával. A Hoffmann korában a legjobb mintának tartott szász kódex, valamint a kortárs pandektairodalom differenciálatlan „didaktikus anyagának” alapulvétele révén a tervezet már eleve számos kritika forrását jelentette. Nem véletlen ilyen módon, hogy a tervezet végül is nem emelkedhetett törvényerőre. A tervezet egy vonatkozásban azonban korszerűnek tekinthető. Szakít ugyanis a természetjogi-észjogi indíttatású kódexek (a francia Code civil vagy az OPTK) szabályai másolásának gyakorlatával és új úton haladva tesz kísérletet a magánjog kodifikálására.

Hoffmann Pál római jogi munkásságának szerves, sőt egyenesen legtekintélyesebb részét tankönyvei jelentik. 1858-ban, mint gyakorló jogász, s még nem mint a Pesti Egyetem római jogi katedrájának birtokosa adja ki magyar nyelven „A római magánjog mai érvényében vagyis Pandekták alapvonalai” című művét. Alapvető célja ennek a tankönyvnek a közreadásával az, hogy a római jog tanulását a magyar anyanyelvű hallgatók számára nyelvileg megkönnyítse vagy egyáltalán lehetővé tegye. Megemlítené, hogy a tankönyv nem csekély mértékben a müncheni, majd a bécsi egyetem nagyhírű tanára, a Puchta-féle fogalompiramis-koncepciót elvető és a kodifikáció irányában már az 1850-es évek elején engedelményt tevő Arndts „Lehrbuch der Pandekten” (München, 1855.) című munkája nyomán készült.

A 14 év alatt négy kiadást megért munka jelentős értékekkel rendelkezik. Különös értéke a műnek az, hogy szakít az OPTK rendszerén felépülő, a korábbi hazai római jogi tankönyvirodalomban - így például Henfner János három kötetben megjelentetett római jogi tankönyvében (Római jog. I-III. Pest, 1855-1856.) szokásos „dologbani jog” - „dologhozi jog” az OPTK 285. §-ban szereplő dologértelmezés alapján való megkülönböztetéssel. Hoffmann Pálnál először jelenik meg a dologi jog megjelölésére utaló „dologbeli jog” kifejezés, melynek a kötelmi jog az ellenpárja. Az eredetileg a „dingliches Sachenrecht” kifejezés magyar megfelelőjének számító „dologbani jog” - amely a latin „*ius in re*”-re utal - helyett a szerző „nyelvünk szellemében” a „dologbeli jog” műszót tartja joggal célszerűbbnek. Ezenfelül még más vonatkozásban is, így például a „főlepjog” terminus technicus a *superficies* megjelölésére, vannak nyomai annak, hogy Hoffmann jogi nyelvünk radikálisnak is tekinthető megújítására törekszik.

A Történeti Jogi Iskola képviselőinek szemléletét még általában az Iskola differenciálatlan korszakában jellemző történeti beállítottság Hoffmannnál a már fentebb elemzett „A jog lénye” című értekezését követően az 1866-ban publikált „A római jog külszerű történelme és a római perjog” című tankönyvében jelentkezik. Hoffmann Pál szerint a római jog „kettős hatálybeli térre” tett szert. Egyrészt történeti diszciplína, amennyiben egy, a római Imperium felbomlásával hatályát veszített jogot reprezentál, másrészt viszont „a római állam területén képződött államokban” élő jogot jelent.

A tiszta római jog teljes külszerű és belszerű története feltárásnak igénye vezeti Hoffmann Pált ahhoz, hogy 1875-ben, megjelentesse Institutióit. A római jog „külszerű” és „belszerű” történetét egyaránt magában foglaló, több kiadásban megjelent Institutiók fő forrása a római magánjogi intézmények feldolgozásainak körében, a perjogot nem számítva, Kuntze hasonló jellegű tankönyve (Cursus der Institutionen sowie der äusseren und inneren Rechtsgeschichte. Leipzig, 1869.) A Szász-Schwarz Gusztáv által egyébként joggal az „organikus” iskola képviselőjének tekintett Kuntze „Cursus”-ának alapulvétele azonban semmiképpen sem jelentett Hoffmann Pál részéről konzervatív irányban való elkötelezettséget. Nála a történeti oldal és a dogmatikai elem többé-kevésbé egyensúlyban van. Ez az egyensúly nem csupán tankönyveiben mutatkozik. A specificációval foglalkozó, tudományos pályája utolsó éveiben, 1890-ben közzétett értekezésében is szerephez jut a római jogi források elemzése mellett a modern dogmatika.

Hoffmann Pál tudományos pályájának áttekintése alapján megállapíthatjuk, hogy munkássága korának hazai és nemzetközi mércéjével mérve egyaránt jelentős értékeket rejt magában. Ő az, aki hazánkban elsőként adja elő a római jogot „igazán egyetemi, modern színvonalon”.

Számos kiadást megért tankönyvei, hogy a jusztiniánuszi kodifikációhoz kapcsolódó stílszerű hasonlattal éljünk, nem egyszerűen az imperator által engedélyezett „hermeneiai kata poda”, hanem értékes, sok tekintetben eredetinek bizonyuló „kommentárok”. A valóban korszerű, tudományos igényű tankönyvírásnak alapvető feltétele, az OPTK észjogi alapokra építő dogmatikájától való elszakadás, ami Unger korszakos jelentőségű munkáinak megjelenését megelőzően csak progresszív lehetett.

Hoffmann Pál igen széleskörű tudományos életművének legfőbb értéke a „racionalista” észjogi irányzat meghaladásában van, melynek jelentőségét nem csökkenti az, hogy ehhez eszközül leggyakrabban a Történeti Jogi Iskola jeles képviselői tanainak követése szolgált.

Hoffmann Pál főbb munkái

A római magánjog rendszere mai érvényében (Pandekták). I-III. kötet. Pest, 1859-1861.; Természetes nyilván- vagy közjog. Pest, 1861.; A jog lénye (Bevezetés a jogtudományba). Pest, 1864.; Justinianus császár Institutioinak négy könyve. (Fordítás) Pest, 1864.; A közönséges és magyar részszerű egyházjog alapvonalai. Pest, 1865.; A római jog külszerű történelme és a római perjog. I. Pest, 1868. (második kiadás: Budapest, 1871.); Általános magánjogi törvénykönyvek tervezete Magyarország számára. I. közlemény. Általános rész. Budapest, 1871.; A római jog tanulmánya I. Institutiók. Budapest, 1875. (második kiadás: Budapest, 1880.); A specificatio. Magánjogi értekezés. Budapest, 1890. és A birtoki jogtan kétségei. Székfoglaló értekezés. Budapest, 1892.

Felhasznált irodalom

Dell'Adami Rezső: A magyar Polgári Törvénykönyv tervezete és a modern jogtudomány. Magyar Jogászegyleti Értekezések. 1883. 9. sz.; Dell'Adami Rezső: Magánjogi codificatióknk és régi jogunk. Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1885. 23. sz.; Vécsey Tamás: Emlékbeszéd Hoffmann Pál r. tag fölött. MTA Emlékbeszédék. XIII. köt. 7. sz. Budapest, 1908.; Szászy-Schwarz Gusztáv: Új irányok a magánjogban. Első előadás. Budapest, 1911.; Szászy-Schwarz Gusztáv: Új irányok a magánjogban. Második előadás. Budapest, 1911.; Szászy-Schwarz Gusztáv: Gyakorlati jogtanítás. In: Parerga. Vegyes jogi dolgozatok. Bp. 1912.; Pólay Elemér: A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára. Acta Univ. Szegediensis de Attila József, nom. tom. 23. fasc. 6. Szeged, 1976.; Hamza Gábor: Adalék a Történeti jogi iskola magyarországi hatásához. Hoffmann Pál életműve (1830–1907). Jogtudományi Közlöny 35 (1980); Hamza Gábor: Hoffmann Pál (1830-1907). In: Magyar Jogtudósok – Ungarische Rechtsgelehrte I. (Red. G. Hamza), Budapest, 1999.; Földi András – Hamza Gábor: “A megnyesett fa kizöldül”. Áttekintés a jogtudósok MTA tagságáról 1945 után. Magyar Tudomány 67 (2022) https://mersz.hu/hivatkozas/matud202207_f76886

Hamza Gábor
egyetemi tanár, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja
email: gabor.hamza@ajk.elte.hu